

Oláh-Gál Elvira

„MI VOLTUNK A KOMMUNIZMUS »NIGGEREI«”

– Oláh-Gál Elvira beszélgetése csíktaploczai Lázár Pállal –

A székely lófő Lázár család a XVI. századtól szerepel a csíkszéki közéletben. Nemességükben Mária Terézia császárnő erősíti meg csíktaploczai Lázár Antalt és családját. A madéfalvi veszedelem után azonban megfosztatnak vagyonuktól, Lázár Imre maga vitte a csíkiak panaszát Bécsbe, amelyben az erőszakos határőrség ellen tiltakoznak. Az élet Erdély más tájain kezdődik újra. A Hunyad vármegyei Lapusnyakon jelentős vagyonra tesznek szert, de a csíktaploczai bölcsőhelyet sem adják fel, visszatérnek, és mindkét helyen jelentős köztisztviségeket viselnek a XIX. században. Lázár Pál, lapusnyaki birtokos Hunyad megyei szolgabíró 1815-ben, Lázár Antal a székelyek országgyűlési követe 1830–41 között, fia, Dénes pedig csíkszéki alispán. Lázár Árpád dobrai birtokos (Hunyad vármegye), 1887–1906 között a képviselőház tagja. A lapusnyaki birtokot Lázár Lászlótól kobozta el a román állam, akinek örökösire hárult a visszaszerzés feladata. Lázár Pál építőmérnök gyermekként élte meg az államosítást és a kitelepítést. 1990 után tette, amit osztály és sorstárai tesznek, hadakozik a romániai visszaszolgáltatás „egyik kezemmel adom, másikkal visszaveszem” sajátos logikájával és gyakorlati alkalmazásával. 2016-ban az erdélyi történelmi családokat tömörítő Castellum Alapítvány Torma Miklós-emlékdíjjal tüntette ki. Marosvásárhelyi otthonában beszélgettünk, a családi album előtt. Első kép: Lapusnyak, csinos udvarház, előtte négylovas parádés kocsis, a „nagyasszonnyal”.

– Múlt század eleji hangulat, a lapusnyaki birtok fénykora, nemde?!

– Igen, valamikor a XX. század elején készült a kép. Nagyapám második felesége, apám mostohaanyja¹ látható a képen, ő ült elől. A bakon egy úriember, ő hajtott, a kocsis pedig hátul. A ház nem volt nagy, kúriának neveztük. Középen volt egy nagyszoba, a szalon, és jobbról is, balról is három-három szoba. A két világháború között még a konyha külön épületben volt, utána már minden a kúriába került. Édesapám irodája is az ebédlőbe költözött, vagy fordítva, ahogy tetszik.

1 Talacsek Mária apja bányaigazgató volt Petrozsényben.

Összezsugorodott minden, és a zsugorodás már Trianon után elkezdődött, a román világban már arra kényszerült a család, hogy felszámolja a gazdaság egy részét. Nagyapám² felszámolta az első világháború előtti agarászatot, az udvari kovácsműhelyt, nem volt már négylovas kocsik sem, de volt ménese, nagyszerű lovakkal. Apám³ és testvérbátyja, Lázár Kálmán jó lovakat akartak hozni Argentínából. Kálmán egy lovaspóli versenyen Bécsben megismerkedett angol lovasokkal, akiknek nagyon jó lovaik voltak, és megtudta tőlük, hogy Argentínából származnak. Rábeszélte öccsét (apámat) és egy barátjukat, Biró Lajost, aki már járt ott, hogy utazzanak oda és hozzanak lovakat. Közben kitört az első világháború és megpróbáltak hazajönni, mert „meg kell védeni a hazát”. Apámnak nem sikerült hazajönni, de Kálmán bátyja tudott útlevelet szerezni, és hazajött – meghalni. Ez az első világháborús története.

– *Mekkora volt a birtok Trianon előtt?*

– A birtok nagyapám után apámra maradt, nem volt nagy, több száz hektár, és nagyapám még bérelt is állami birtokot, Laszót⁴, közel Dévához, Marosillyétől délre, a Maros bal partján, Guraszáda felé. A vagyon jó részét elvették, az első román agrárreformmal száz hektárt hagytak meg, mivel apám is, nagyapám is agronómus volt, és nekik több maradhatott. Pontosabban több mint száz hektár, mert akkor még nagyapám birtokát is meghagyták, és ez örökségként apámra maradt. Mondhatni, a szerencsésebbek közé tartoztak, mert apám unokatestvéreinek, Lázár Baláznak például Dobrán csak a kúriát és az udvart hagyták meg, a gyümölcsöst és egy malmot. Az apja nevéen volt, akinek mérnökként jó állása volt Magyarországon a MÁV-nál, és „abszontista”⁵-nak nyilvánították. Nem lévén itthon, a vagyonát elkobozták, kifosztották mindenéből. Tehát így zsugorodott a birtok, aminek aztán 1945-ben elvették nagy részét, mindössze 50 hektárt hagytak meg. 1949-ben pedig mindenünket elvették.

2 Lázár László (1857–1941) lapusnyaki birtokos, kukoricanelesztő. Neje felsőszárazpataki Kendessy Klára, második neje Talacsek Mária.

3 Lázár László (1891, Lapusnyak – 1963, Déva) lapusnyaki birtokos, agrármérnök, mintagazda. Házasságai: 1. Goró Mici, 2. Magyargyerőmonostori báró Kemény Judit. Második házasságból született: Katalin, Pál (gyermektelen) és László, akinek két lánya van: Katalin, Ugron Ádámné Marosvásárhelyen él, és Eöry Emese, Budapesten él.

4 Laszó a trianoni békeszerződés előtt Hunyad vármegye Marosillyei járásához tartozott. 1910-ben a 484 lakosából 20 magyar, 457 román volt.

5 Abszontista: távollévő

– A család a csíktaploczai előnevet viseli. A fejedelemség korában már jelen vannak a székelyföldi közéletben. A XVI. századi lustrákban, mint lófők szerepelnek. Mit tudtak a gyökerekről?

– Lázár Farkas a XIX. században állította össze a családfát. A család IV. Bélától kapott nemességet. Felmenőim valóban jelen voltak a fejedelemség erdélyi politikai életében, Lázár Barabás részt vett a II. Rákóczi György fejedelem vezette lengyelországi hadjáratban.⁶ A Hunyad megyei ág szempontjából Lázár Antal jelentős, aki felcsiki főjegyző volt, császárhű katolikus, a csíksomlyói kolostor világi gondnoka, közrejátszott a katolikus rend megerősödésében, és ezért kitüntetést kapott magától Mária Teréziától.⁷ Egyik fia, István, a madéfalvi vérengzés után Moldvába menekült, a másik, Imre, aki tisztséget viselt Csíkban, megbízást kapott, hogy az erőszakos sorozással kapcsolatban a csíki határőrcsaládok részéről kérvényt vigyen Bécsbe, a császárnő elé terjeszteni a csíkiak kérését. Ám a császári udvarban bebörtönözték, másfél év múlva került haza. Ez 1762-ben történt, majd mint felbújtót menesztették a főjegyzői tisztségből. Hadik András tábornok közbenjárására jöhettek haza, egyik a börtönből, másik a moldvai száműzetéséből. Istvánt egy évre a vérengzés után idézték a Bünyenyítő Bizottság elé, de mivel Moldvába menekült, távollétében jószágvesztésre ítélték,

6 Lázár Barabás, aki 1569-ben lófóként szerepel egy összeírásban. Majd a század végén két esetben is Lázár István nemes ember nevével találkozunk: 1591-ben Lajos Balázs és Miklós lófősítése kapcsán említik annak taploczai házát, majd öt évvel később egy tanúkihallgatási jegyzőkönyvben tűnik fel, és 67 évesnek írják. Taploczai Lázár Mihály 1598. évi tanúvallomásából tudjuk, hogy öccse, Tamás, miután megjárta Lengyelországot, a moldvai vajda fogságába esett és Suceava várában raboskodott. A Giorgio Basta által a császár hűségére 1602 nyarán felesketett csíkszéki nemesek, lófők és szabad székelyek sorában találjuk taploczai Lázár Istvánt és Lázár Tamást, az 1614. évi lustrában pedig Lázár Mihályt, mindannyian primipilusok. A család történetére vonatkozóan a XVII. századból nincs egyéb információ. A Lázárok csak 1722-ben tűnnek fel újból a forrásokban, amikor egy, a csíksomlyói ferencesek által kiadott elismervény taploczai Lázár Imrét mint néhai földbirtokost említi. (Bicsok Zoltán: *Fondok és Gyűjtemények a Román Országos Levéltár Csíkszeredai Igazgatóságának kezelésében*; A taploczai Lázár család iratai. In *Örökségünk*, 2009/3)

7 A XVIII. század közepén a család meghatározó tagja taploczai Lázár Antal (†1764), Felcsíkszék jegyzője és a csíksomlyói ferences kolostor világi gondnoka volt. Nótáriusi hivatalát két évtizedig közmegelegedésre viselte, ezzel érdemelte ki, hogy 1742 augusztusában Mária Terézia királynő megerősítse a taploczai Lázárok lófőségét. A királyi könyv tanúsága szerint a címeres nemeslevelet Taploczai Lázár Antal, neje Márton(ffi) Klára és gyermekeik: Imre, István, Klára és Zsuzsanna kapták – címerállatuk a kék pajzsban, zöld mezőn balra fordult, mancsában kardot tartó, ágaskodó oroszlán, feje mellett hatágú csillaggal és félhaddal. (Bicsok Zoltán: i. m.)

majd ugyanezen év őszen a császárnő kegyelembe részesítette. Mivel a vagyonukat Csíkban elkobozták, egyikük Hunyad vármegyében telepedett le, attól származunk mi, a másik Torda vármegyébe telepedett le, de három évtized után visszakapták a vagyonukat, és mindkét fivér egy-egy fiút visszaküldött Székelyföldre. Ezért a csíktaploczai folytonosság nem szakadt meg, később is jelentős tisztségeket viseltek, ma is élnek leszármazottaik.⁸ Ameddig Lapusnyakon éltünk, apám többször is elmondta, hogy mi székelyek vagyunk, de miután Dévára kerültünk, már nem hangoztatta. Kérdeztük tőle, hogy is van ez a nemesség, miért is vagyunk mi nemesek? Azt felelte, hogy „az igazi nemes a tetteivel és gondolkodásával bizonyít.”

A már említett Lázár Imre ősöm, aki Székelyföldről Hunyad megyébe került, jószágigazgató lett Haller János özvegyénél, Daniel Zsófia grófnénál. Házasságok révén tett szert igen szép vagyonra. Különösen a második házassága Szentiványi Mihály⁹ özvegyével, gróf Kálnoky Borbálával jelentős vagyongyarapodást hozott. Első felesége karatnai Könczei Erzsébet volt, és volt egy harmadik is, Benkő Krisztinával¹⁰. Öt gyermekük született: Pál, Ferenc, János, Anna és Klára. Bár Ferenc is viselt tisztséget, a csiki szálak Pál lemenői ágán folytatódnak. Őrök is két ezüst, monogramos csészét, 1838-ban készültek Lázár Pálnak. Aztán birtokomban vannak még családi festmények is. Érdekes a történetük, elmesélem.

---

8 Taploczai Lázár Pál (1752–1810) 1806-ban királyi táblai protocollista Marosvásárhelyen, és 1809-ben neve felmerült a felcsíki alkirálybíró-választás jelöltjei között is. Galgóci Kőszegi Máriával kötött házasságából négy fia született (Farkas, Pál, Imre és Antal), tulajdonképpen a továbbiakban ők tartották fenn a Lázár család ezen ágát, ugyanis id. Pál testvérei, Ferenc (1756–1832) és János (1757–1813) magtalanul haltak meg. Úgy tűnik, kettejük közül Lázár Ferenc volt aktívabb a közéleti pályán, 1799-ben ugyanis csíkszéki pénztárnokságra jelölték, 1808-ban pedig ő kapta meg a martonfalvi postamesterséget, majd egyike lett az 1809. évi nemesi hadfelkelés előkészítésére kiküldött széki biztosoknak, 1810-ben a csiki országgyűlési követek utasítását szövegező bizottság tagjaként működött. Még ugyanazon évben Felcsíkszék alkirálybírójává választották, feltehetőleg ez volt karrierje csúcsa. (Bicsok Zoltán: i. m.)

9 Lázár Imre 1756-ban felcsíki jegyző (Benkő szerint). Kincstári urad. inspektor Déván (a családi közlés szerint). Második neje, özv. Szentiványiné gr. Kálnoky Zsuzsa a Kálnokyak családfáján fel nem található, de lehetett az 1732-ben elhalt Domokos leánya Kendeffy Judittól. (Gyulai Rikárd: A csik-taploczai Lázár család. In *Genealógiai Füzetek*, 2. 1904. 19–21.)

10 Ellene utóbb a boszorkányság vádja is felmerült, erre vonatkozóan értékes források maradtak fenn a család levéltárában.

Anyai nagyanyám, Petrichevics-Horváth Eszter, Kemény Pálné Malomfalván élt, két nőtlen fiával, Domokossal és Ferencsel¹¹. Onnan telepítették ki Marosvásárhelyre¹², mikor volt a „déózás”.¹³ Ferenc bácsinak volt egy háza Nagyenyeden, az enyediék Burgnak nevezik, a turisztikai leírásokban a Kemény–Zeyk-kúria¹⁴ néven szerepel. A Burg utolsó tulajdonosa Ferenc bácsi volt, itt volt egy berendezett lakása. Amikor Ferenc bácsit és nagyanyámat Marosvásárhelyen egy pincében helyezték el, akkor Vita Zsigmond, akinek édesanyja, Ella néni¹⁵ rokonság volt, a Burgban lakott. Bútorokat, festményeket mentett meg, így került hozzám is ezekből, például egy szekrény, komód és több családi kép. Hasonlóképpen kaptunk az unitárius egyháztól is. Nagyanyám egyik húga, Hortenzia, Bánffy Ferencné Kolozsváron élt és a családi képek egy részét elhelyezték az unitárius egyház levéltárában. Hozzáteszem, dédapám, P. Horváth Kálmán az unitárius egyház főgondnoka volt. Így kerültek hozzám is örökségként családi képek, sajnos egyik sem ábrázolja Lázár őseimet.

- *A családfa szerint nagyapja, Lázár László országgyűlési képviselő volt.*
- Valószínűnek tartom, hogy Lázár Árpád után volt képviselő. Fennmaradt a családi emlékezetben egy kortesdal: *Szépen leng a magyar zászló, éljen Lázár László.* Mire az ellenpárt emberei azt kiabálták volna,

- 11 Kemény-testvérek: Domokos (1905–74), Katalin, dr. Czako Józsefné (1907–2014), Ferenc (1909–86), Judit, Lázár Lászlóné (1910–2002), Dénes (1912–78), akinek felesége Alison Elisabeth Stuart Burnett of Powis (1917, Powis – 2014, Aberdeen), Iona, Dr. Markos Andrásné (1918–2013)
- 12 A Petrichevics testvérek: Melánia, Joksman Ödönné (1877–1949), Hortenzia, Bánffy Ferencné (1879–1968), Katalin (1879–1956), Eszter, Kemény Pálné (1880–1952), és Antónia, Berg Hermanné (1882–1963). A marosvásárhelyi kényszerlakhelyen együtt voltak a Bartók Béla út 4. szám alatt, egy pincében.
- 13 D. Ó. – domiciliu obligatoriu (román): kényszerlakhely.
- 14 A családi hagyomány szerint ezen a helyen először Kemény János fejedelem unokája építkezett. Enyed történetének az utóbbi kétszázharminc évben ott álló tanuját, a mai épületet a XVIII. század 80-as éveiben építtette Kemény Simon, akinek halála után Judit nevű leányát Zeyk Károly, a későbbi képviselő és Alsó-Fehér megye főispánja vette feleségül. Így lett a bennvalóból Kemény–Zeyk-udvar, ahol a két család tagjai egymás mellett laktak, és több házasság is létrejött ilyenformán. A jámbor enyediék lokálpatriotizmustól fűtötten vagy gúnyos szándékkal Burgnak nevezték ezt a házat. Kelemen Lajos történettudós szerint „ez csak olyan féltréfás megasztizelő név”, amivel „a múlt században, sőt századunkban is” emlegették, illetve emlegetik a Kemény család kúriaszerepét, földszintes városi házat. Dóczyiné Berde Amál festőművész városképében olvasható: „Ez a falusi jellegű kúria képviselte a XX. század elején az előkelő világot. Lakói mintha a múlt századból felejtődtek volna ott a családi várban, melyet Teleki Anna (Kemény Simon táblai ülnök felesége), az igazi főúri dáma építtetett két leánya számára.” (Józsa Miklós: A nagyenyedi „Burg”. In *Szabadság*, 2010. január 16.)
- 15 Zeyk Gabriella

hogy: *Abzug, le vele!* Csak egy választási ciklusban volt képviselő. Azután nem kandidált, mert el volt foglalva a birtokkal, ő nemesítette a lapusnyaki nyolcsoros kukoricát, ami kitűnő csemegekukorica volt. Azt írta az önéletrajzában: „mivel az oláh népnek fő eledele a kukorica, elhatároztam, hogy nemesítek egy jó fajtát.”

– *Lapusnyak Dél-Erdélyben található, 1940-ben Romániában maradt, tehát a következő években sem változott a helyzet. Hogyan élték meg a háborút?*

– Emlékszem pontosan, amikor a németek vonultak vissza, szaladtak 1944. augusztus 23-án, akkor már ötéves voltam. Csak úgy átmentek rajtunk, mert a műút ott vezet Marosillyén át a Bánság felé. Egy-egy helyen megálltak, lelőttek egy borjút, és rohantak tovább fejvesztve. Arra is emlékszem, amikor jöttek az oroszok, először a tiszték, akik megnézték, hol szállhat meg a katonaság. Azok beszéltek franciául, vagy németül, azokkal lehetett értekezni. Azt már az elbeszélésekből tudom, hogy figyelmeztették a családot, menjünk el valahová, mert az első orosz katonák, akik jönnek, azok a börtöntöltelékek, a csürhe, rabolnak, feldúlnak mindent, ami útjukba kerül. A büntetőosztagokat küldték mindig előre. Nem mentünk el, de valóban, amikor jöttek, mindent felforgattak, bejöttek a házba, megfogták a párnahuzatokat, kiüresítették, telerakták zabbal és vitték el. Édesapám éjszaka, hogy ne lássák, felpakolt és felmentünk egy hegyi faluba, a románok lakta Ohabába, Lapusnyaktól 10 km-re fekszik, fenn, a Ruzska-havasok lábánál. Ott egy öregembernél szálltunk meg, aki azért fogadott be, mert azt mondta: amikor ők templomot építettek, a nagyapám adott pénzt harangra, ő akkor a primár¹⁶ volt. Azt mondta, most az ő fia a primár (Szonyikának hívták, nem tudom, hogyan írhatták a nevét), annak van a legjobb háza a faluban és menjünk oda lakni. Valóban, a kis házak mellett állt egy emeletes kőház, nagy szobákkal. Ebben laktunk a tél beálltáig, amikor lejöttünk onnan, de nem mentünk Lapusnyakra, mert ott a házunkba időközben a román katonaság szállásolta be magát. Marosillyére mentünk, ott lakást béreltünk, és apám onnan foglalkozott a lapusnyaki gazdasággal. Aztán tavasszal hazamentünk, de a táblák még ott maradtak a kapun: Armata Română¹⁷. Amikor jöttek az oroszok visszafelé és meglátták, keresték,

16 Román: polgármester

17 Román: román hadsereg

hogy hol van a román hadsereg. A lényeg, hogy újra beszállásoltak a házukba.

Emlékemben él egy gyermekkori történet. Sok lovunk volt a háború előtt, nem ménes, mint az első világháború előtt, de azért volt az istállóban 25 ló, aminek nagy részét az oroszok elhajtották. De egy-két csikó meglógott, aztán még vásárolt is apám hozzá, tehát ismét csak szép számmal voltak lovak az istállóban. Mind lipicai lovak voltak, parádés kocsiba is lehetett fogni, és munkalónak is alkalmasak voltak. Az oroszok egyik lovát a kocsisok megismerték, Lilit, jellegzetesen sántított, a háborúban sántult le. Bécsig vitte az orosz, de véletlenül ugyanazon az úton hozták vissza. Apámnak sikerült visszavásárolni az oroszoktól, és az istállóban beállt a saját helyére.

- *Milyen volt a mindennapi élet, kik dolgoztak, mennyire vették ki a családtagok részüket a munkából?*

- Az én gyermekkörömben már alkalmazottak voltak: a szakácsnő, Berde Erzs, marosludasi volt. Mielőtt hozzánk került, Tóháton volt alkalmazva Csontoséknél – a kúriában lakott. A bánata az volt, hogy bennünket, gyerekeket tilos volt tettelegesen fenyegetni, szerinte Csontos „nagyságos úréknél szabad volt”; a szobalány bejárt a faluból, román volt, de tudott magyarul. A kertésznek, Zsigó Mártonnak volt négy gyermeke: Marci volt a traktorista, Gyuri nálunk nagyobb volt, Zsuzsi, a játszótársunk, és a legkisebb, Elli, fiatalabb volt nálunk. Az államosítás után visszaköltöztek Facsádra. Wisner, a vincellér sváb volt, lányát Juliskának hívták, magyarul beszélt, németül már alig tudott, de a kommunisták a lányát elvitték Oroszországba, málenkij robotra. Juliska Lapusnyakon ment férjhez, az apja Lugosra került az államosítás után. A tehénistállóban béresek dolgoztak, a főnököt Atyainak hívták, a Nyárád mentéről került hozzánk. Karácsonykor egy hatalmas fenyőfa volt felállítva a szalonba. A személyzetnek és az állandó alkalmazottak (béresek) gyerekeinek is itt jött az angyal. Egyik dévai barátom apja, aki annak idején kereskedő volt, mesélte, hogy édesapám egyszerre nyolc pár különböző méretű gyerekbakancsot vásárolt karácsony előtt. A faluból jöttek a kántálók, azokat is megvendégelték, újjévkor (de az is lehet, hogy farsangban) jöttek a „czurká”-val. Ezek táncosok voltak, lábszárukra kis csengők (zurgálái) vannak felkötve, zenészek is voltak és egy táncos kecskének öltözött,

tátogatta a száját, oda kellett betenni az ajándékot. Ezek kint az udvaron, általában délelőtt, nagy felhajtást csaptak.

A béresek állandó alkalmazottak voltak, és közöttük is volt, aki állandóan ott lakott, mert még megvoltak a béresházak. A szezonmunkákra napszámosokat fogadtak. Aratáskor – bár volt arató- és cséplőgép – jöttek a hegyekből a románok, akik terményért dolgoztak, főleg búzát kértek és kaptak. A lapusnyaki birtok a két világháború között is mintagazdaság volt, már nagyapám felszerelte minden géppel, amit akkor be lehetett szerezni – traktor, vetőgép, cséplőgép már a század elején volt a gazdaságban. Nagyapám is már tanulta a gazdálkodást, ő Keszthelyen végzett agrármérnököt. Apám ugyancsak tanulta a modern mezőgazdálkodást, Halléban tanult. Fontosnak tartották a korszerű gazdálkodást, mind növénytermesztésben, mind állattenyésztésben. Pl. a marhaistálló már korszerű volt, az itatás úgy történt, hogy a tehén meglökte az orrával és kapott inni. Vagy például feldolgozták helyben a tejet, úgy neveztük, hogy „vajgyár”-ban, és azt eladták. Hűtőszekrény nem volt, de emlékszem, a vajgyárnál volt egy szoba, amit jégveremnek hívtunk. Vastag falai voltak, vastag ajtója és a közepében volt egy jókora gödör, amit lefödtek deszkával és télen mindig megtöltötték jéggel a Marosról vagy a tóról. Ebben a szobában a polcokon tartották a tejterméket. Amikor a friss jeget hordták, még nem volt elolvadva a régi.

A dél-erdélyi birtokokon többségben román alkalmazottak voltak, de nagyapám még az első világháború előtt innen, Székelyföldről telepített oda magyarokat. Trianon után sokan visszatértek Székelyföldre, aki pedig ott maradt, az elrománosodott, összekeveredtek a románok és magyarok. Marosillyén minden vasárnap mentünk a templomba és jöttek a személyzethől is a magyarok, összesen két kocsival kellett mennünk. Lapusnyak szinte teljes egészében román volt, a Bánság szélén már a törökdülés idején szerbek szivárogtak be, majd románok. Mivel ugyanazon a valláson voltak, könnyű volt a beolvadás, a szerbek asszimilálódtak. A negyvenes évek végén már csak románok és néhány magyar, illetve elmagyarosodott sváb élt a faluban. Az ortodox templom falfestményein viszont ma is látszik, hogy egykoron római katolikus volt.

- *A románok hogyan viszonyultak a magyar földbirtokoshoz?*

- Édesapám nem vett részt katonaként a második világháborúban, a román hadseregbe nem sorozták be, mert családfenntartó volt és gazdálkodott. Kellott, aki élelmet szállítson a katonaságnak. Nagyapám

és apám nemzedéke jóban volt a románokkal, legalábbis ez volt a látszat. Mindenki tudta, hogy az erdélyi birtokosok jobb fizetést adnak, mint a regátiak, tehát jobban bánnak a néppel. De csak egy bizonyos mértékig voltak jóban, mert ott volt az irigység is. A háború alatt a vasgárdisták¹⁸ át akarták venni a hatalmat a faluban, és eldöntötték, hogy tisztogatást rendeznek, kiséprik a magyarokat és a zsidókat. Egy nap, déltájt, apám jött haza lóháton, és a saroképületből, amit egy Márton nevű kereskedő bérelt, kiszólt a kereskedőné, hogy „az Istenért, ne menjen be a kapun, mert lelövik”. Apám belovagolt és ott látott egy fegyveres embert, aki nagyon ideges volt. Megkérdezte: „Mit csinálsz itt, őrt állsz?” Azt válaszolta: „Igen, őrt állok.” „Na, akkor vigyázz, mert nehéz időket élünk.” Lassan továbblovagolt és csak a gazdasági épületeknél gyorsított, majd szólt édesanyámnak németül, hogy „Vidd be a gyerekeket és zárd be az ajtót!” Nyugodtan szólt Nicoarának (a mindenesnek), hogy vegye le a nyeret a lóról és vigye be az istállóba. Ahogy bement a házba, betódult a fasiszta csöcselék az udvarra, sok szájtátival együtt. Apám az ablakból megkérdezte, hogy mi járatban vannak? Azt felelték, hogy össze kell szedjék a fegyvereket. Apám a szájukba adta a magyarázatot, hogy bizonyára parancsuk van rá. Azt felelték, természetesen, parancsuk van. Apám megkérdezte, ki a főnök? Nagy nehezen előállt a dobrai cipészsegéd. Átadta neki a vadászfegyverét, és azt mondta „most már átadtam a fegyvert, ti kell biztosítsátok a védelmem”. Alkalmazott is közülük – jó pénzért! – nappali és éjjeli őröket.

Élt még Lapusnyakon egy úri magyar család, Herczeg Elemér nagybirtokos és felesége. Egy küldönc hozott egy kétségbeesett levelet, miszerint értesüléseik vannak arról, hogy minket a vasgárdisták ki akarnak nyírni, menjünk éjszaka Dévára és vigyük őket is. Apám gyanakodott, hogy a levelet a gárdisták is olvassák, ezért visszaküldött ugyanattól a küldönctől egy választ, hogy ne féljenek, ezek nem bántanak senkit, alkalmazzon közülük őröket, hogy megvédjék. Egy másik küldönctől pedig küldött egy levelet, amiben megírta, hogy ne hagyják el a házat, mert akkor védtelenné válnak. Másnap visszahozták a puskát, mert Bukarestben meghíusult a vasgárdista puccs.

---

18 Vasgárda (románul Garda de Fier), 1927-ben alakult antiszemita és magyarellenes szervezet Romániában. A második világháború idején nyíltan fasiszta szervezetté vált.

Voltak elrománosodott nagygazdák a faluban, magyar nevük volt, akik például az oroszoknak mutogatták a házunkat, hogy ott lakik a „burzsuj”, oda menjenek, onnan van mit vinni. Aztán a kommunizmusban, mikor jöttek az aktivisták, akkor már szidtak, mint kizsákmányolókat. Szervezkedtek még a kitelepítés előtt, hogy ki kell rakni bennünket. Sokan jöttek és visszamondták, miszerint felálltak a gyűlésen és mondták, hogy nem vagyunk kizsákmányolók, jól bánunk velük, de mégis uszították ellenünk, hogy csak megjártsszuk ezt, de nem mindenki vette be. Mi tulajdonképpen együtt nőttünk fel a parasztgyerekekkel, mindig szívesen játszottak velünk, nekem volt pl. football-labdám, együtt játszottunk.

- *Egy családi fényképen édesapja látható a három gyermekkel. Mikor készült?*

- 1943-ban. A nővérem, Katalin 1937-ben, én 39-ben, az öcsém pedig, László 41-ben született, ő volt a legkisebb.

- *Hol tanultak?*

- Első és második osztályban édesanyám tanított otthon, nagy súlyt helyezett az egészséges nemzeti érzés tudatosítására. Kiskorunktól ismertük a Mátyás királyról és Szent Lászlóról szóló legendákat, később pedig, amikor már Déván laktunk, sok történelmi ifjúsági regényt olvastunk, amit ajándékba kaptunk olyan családoktól, ahol a gyerekek már felnőttek. Édesapám sokszor esténként felolvasott a gyerekeknek. Édesanyám vigyázott a vallásos nevelésre és többször is megtörtént, hogy kijött László Zoltán, a marosillyei református lelkész minket oktatni. Említettem, hogy Marosillyére jártunk istentiszteletre. Miután Dévára kerültünk, rendszeresen jártunk vasárnapi iskolába és templomba. Édesanyámnak nagyon jólesett, hogy Fazekas Sándor tiszteletes minden alkalommal megemlékezett a rabokról, persze másképp megfogalmazva, de érthető volt, hogy édesapámra utal. Harmadikban Székelyföldről hoztak egy tanítónőt, Lenkének hívták, valamikor a '70-es években még családtagok is felkeresték. Déván vizsgáztunk tanév végén. Negyedikben aztán már Déván jártam nyilvános iskolában, hatévesen kezdtem az elsőt, egy osztályba jártunk a nővéremmel. Az öcsém első osztályos volt. Egy baráti családnál laktunk, Mészáros Feri bácsinál és Rózsika néninél, aki apám keresztlánya volt. Szigorúan, de szeretettel nevelt minket. A református iskolába iratkoztunk, de akkor

összevontak mindent és állami iskola lett, ez pontosan 1948-ban történt. A vakációban mindhármunkat jó ismerősökhöz küldtek, Kati nővérem Hátszegen volt Siménéknél, én Lozsádon Herczegéknél, Laci öcsém Magyarigenben Eöryéknél. Eöryné Sándor Kató néni rokonunk volt. Ötödikben a nővérem és én a csángótelepen működő magyar nyelvű általános iskolába kerültünk. Az öcsém a városi iskolában maradt. Ameddig édesapám börtönben volt, a menzán ingyen kaptunk ebédet, nem tudtuk meg, hogy ezt minek köszönhetjük. Azelőtt egy pár napig mindig más osztálytárs hívott meg ebédre.

- *Milyen hátrány érte az iskolában?*

- Nem vettek fel nyolcadikba sem engem, sem a nővéremet, és öcsémet már ötödik osztályból is kitagadták, mint osztályellenség gyermekét. Képzeld, akkor, amikor kötelező volt a hét osztály. De hát, nyilván, magyar tagozaton akart tanulni, ezért román osztályba kellett beíratni. Kijárta románban még egyszer a negyediket, és ismét csak megtagadták az ötödik osztályba való beíratást. Anyám húga (Kemény Ilona Markos Andrásné) elvitte Kolozsvárra, és ott járt egy iskolai évet, aztán enyhült a légkör és hatodikban otthon beiratkozhatott. Engem nyolcadik után semmilyen iskolába nem vettek fel, még inasképzőbe sem. Aztán az igazgató, Egri nevezetű, mégis megszánt és „becsempészett” félév után, miután voltak, akik kimaradtak az iskolából. Elvégeztem az inasiskolát, felüdülés volt az elemi után, mert nem csúfoltak. Tizenöt évesen szabadultam fel, és asztalosként dolgoztam egy állami műhelyben, kilenc évig. Közben 1959-ben esti tagozaton leérettségiztem, mert ott nem kötözködtek. Emlékszem, jött az iskolához egy tiszti küldöttség, akik igyekeztek meggyőzni a fiúkat, hogy felvételizzenek a tiszti akadémiára. Amikor reám került a sor, és nem mutatkoztam hajlandónak felvételizni, az egyikük azt mondta, hogy maga most asztalos, óriásit emelkedhetne, képzelje el, hogyha egy földbirtokos csemetének ajánlanák, az rögtön kapna az alkalmon. „De mi olyanokat nem veszünk be magunk közé” – tette hozzá. Erre azt feleltem, hogy én pontosan az vagyok. Persze gyorsan elengedtek. Később besoroztak munkaszolgálatosnak, de szerencsém volt, mivel szakmám volt, műhelybe kerültem. Eszembe sem jutott, hogy egyetemre jelentkezem. 1963-ban számolták fel a D. O.-t és csak azután nyíltak meg az egyetemek az „osztályellenség fiai” számára, legalábbis nem korlátoztak a tanulásban. Aztán bekerültem az építkezési tröszt tervezőirodá-

jába műszaki rajzolónak. Délelött dolgoztam és délután a dévai építészeti technikumba jártam. A hároméves tanulmányaim végére már valóban technikus beosztást és fizetést kaptam. Közben megtudtam, hogy a kolozsvári almérnökön elismernek egy évet a technikumból. Jelentkeztem és különbözeti vizsgával felvettek másodévre. Így szereztem harmincnégy évesen építő üzemmérnöki diplomát nappali tagozaton, és amikor kihelyeztek, akkor kerültem Vásárhelyre.

– *Édesanyja a báró Kemény családból származik.*

– Édesanyám báró Kemény Pál¹⁹ és Petrichevics-Horváth Eszter bárónő házasságából született Cintonson, de Malomfalvára költöztek. Ő és minden testvére Nagyenyeden a Bethlen Kollégiumban tanult. Kiskoruktól volt francia nevelőnőjük, Mademoiselle Nelli, amíg mindnyájan felnőttek. Ugyanúgy volt egy nagyszebeni tanítónő végzettségű német nevelőnő, Freulein Spech. Nagyon szerették, ami kölcsönös volt, Ilona néni levelezett vele élete végéig.

A két világháború között éltek a szokásos társadalmi életet. Télen Kolozsváron az Űri Kaszinó volt a központ, édesanyámék erre az időszakra beköltöztek Hortenze nagynénjükhöz. Apámmal Malomfalván ismerkedtek meg, ugyanis volt egy lugosi hölgyismerős, aki apámat bemutatta az eladó hölgyeknek. Apámnak volt autója, így több lányos háznál is bemutatkozott.

– *Mi történt az édesanyja családjával?*

– Amikor anyai nagymamám, báró Kemény Pálnét Malomfalváról „kiemelték” a falubeli kommunisták, a kocsisuk is közéjük állt, és a családtörténeti elbeszélésekben megmaradt, hogy mikor felrakták a teherautóra, még visszaszólt a társainak: „Să nu împărțiți până nu vin înapoi.”²⁰ Malomfalván úgy emlegették a „nagymamát, mint egy „soră de caritate”²¹. A Petrichevich-Horváth testvéreket, továbbá Ferenc és Domokos nagybátyámat is, ahogy már említettem, Marosvásárhelyre telepítették ki egy pincébe, nem pincelakásba, hanem pincébe. Heten

19 Kemény Pál (1867, Nagyenyed – 1934, Malomfalva) Alsó-Fehér vármegyei főispán. Első házasságából, Hídvégi Nemes Zsuzsannával nem született gyermek, második házasságából, széplaki Petrichevich-Horváth Eszterrel (1888, Boncida – 1952, Marosvásárhely), hét gyermek született. Apja, nagyapja szintén Pál nevet viselt, ugyanattól a Kemény Boldizsártól származik a családnak ez az ága, mint Kemény Zsigmond, az író.

20 Román: ne osszatok szét semmit, amíg nem jövök vissza.

21 Román: irgalmas nővér

laktak együtt, és csak Ferenc bácsi volt munkaképes. A többi idős volt, Domokos pedig beteg. Ferenc bácsinak az első munkahelye egy építőtelepen volt, két D. O.-s sorstárssal együtt (Papp-Szász Karcsi és Horváth Miklós) kezeltek egy betonkeverőt. Később sikerült bekerülni a művészeti középiskolába mint karbantartó asztalos. Ez neki megfelelt, mert fiatal korától vonzódott a famegmunkáláshoz. Még Malomfalván dolgozott passzióból a kerekessel együtt. Kis, giccses tárgyakat faragott és eladta. Egy időben a Kultúrpalota alagsorában volt a műhelye, egy Herczeg nevű orgonakészítővel osztozott rajta, viccesen mondta, hogy egy herceg és egy báró dolgozik együtt. Megtörtént, hogy egy francia küldöttségnek ő tolmácsolt. El voltak ragadtatva, hogy az asztalos milyen jól beszél franciául. Ő csak mosolygott és nem árulta el, hogy Franciaországban Nancy-ban két diplomát is szerzett, agrár- és közgazdász szakon. Az anyagi helyzetük kicsit javult, amikor sikerült elintézni, hogy Antónia megkapta az özvegyi nyugdíjat a férje után (ti. a trianoni békeszerződésben benne van, hogy az utódállamok át kell vegyék a nyugdíjasokat). Ezenkívül mindannyian nyelvórákat adtak. Édesanyám is adott nyelvórákat, azt hiszem, mindannyiuk számára ez volt a fő megélhetés. Édesanyám németül és franciául beszélt, de minket már nem volt ideje tanítani.

Mi már nem tanultunk nyelveket. A nővérem, Kati kivétel volt. Őt a szintén D. O.-s Issekutz Gézőné, Círóka néni tanította baráti alapon. Nekem is felajánlotta, de nekem bőven elég volt az asztalos műhely és az esti líceum. Délutánonként maszek mesternél vállaltam munkát órabérért. Egyszer, már érett emberként, mondta nekem egy elvtárs, hogy fordítsak le valamit, mert az „urak” mind tudnak idegen nyelveket. Mondtam neki, igaz, hogy „úrnak születtem, de proletárnak neveltek.” Szóval mindeki dolgozott, minden munkát elvállaltak a grófok is, a bárók is. Teleki Mihály kocsis volt, Haller taligát tolt naphosszat, Mikó lapátolt. Lehet, hogy anekdota, de a korra jellemző: a Minisztertanács egyik ülésén felvetették a kérdést, mi legyen a D.O.-sok sorsa? Ana Pauker azt mondta: „Ne törődjete velük, ezek az urak mind öngyilkosok lesznek!” Hát nem lettek öngyilkosok, nem roppantak össze a fizikai munkától és nem süllyedtek le erkölcsileg. Ismertem olyant, aki alkoholista volt, de nem a kitelepítés miatt vált azzá, ilyen volt a természeté.

- 1949. március 2-ről 3-ra virradó éjszaka mi történt?

- Az 1945. évi földreformmal még mindig meghagytak 50 hektárt. A gazdálkodás folyamatos volt a háború alatt, és utána is, tehát ebből még jól meg lehetett élni. Véleményem szerint azok mentek tönkre, akik nem tudtak alkalmazkodni az új helyzethez már az első világháború után sem, amikor a csökkentett birtokokhoz kellett alkalmazni a fogyasztást, és igényeket is, majd a második világháború utáni újabb megszorításban. Aki csak libériás inassal képzelte el az életet, az tönkrement. Nagypám és apám racionálisan járt el, mind összébb és összébb húzódtunk. 1949. március 3-án édesanyám egyedül volt otthon, mi Déván voltunk iskolában, apánk börtönben, és hajnalban dörömbölésre ébredt. Helybeli kommunisták és rendőrök, idegen, központból jött aktivistával érkeztek, édesanyám beengedte őket, mit tehetett volna egyebet. Minden magyarázkodás nélkül kezdtek leltározni, utána pedig ismertették a törvényes rendelkezést az államosításról²² és édesanyám elé tettek egy nyilatkozatot, hogy önként átad mindent. Ő tiltakozott és nem írta alá. Az egyik kiküldött aktivista mondta neki magyarul, hogy „Naccsága, írja alá, mert az ellenkezéssel úgysem ér el semmit, csak nehezíti a helyzetét.” Édesanyám elkeseredésében odaszólt a falubírónak, aki szintén közöttük volt: „Istenem, mekkora csapás!”, de az azt mondta: „Asszonyom, ennél sokkal nagyobb a baj.” A román embereken a faluban látszott, mennyire sajnálják édesanyámat, amikor csomagolták fel a teherautóra, később, a D. O.-s éveiben is segítették. Mostoha nagymamám, akit Mária (Talacsek) nélinek hívtunk, szintén a faluban élt, őt is „kiemelték” azon az éjszakán és édesanyámmal együtt Dévára vitték. Ott a rendőrség udvarán, amikor látták, hogy az egész Hunyad megyei földbirtokos-ismerős mind együtt van, kicsit megnyugodtak. Édesanyám elképzelni sem tudta, hogy mi és miért történik velük. Arra gondolt, hogy őt is börtönbe zárják, mint édesapámat. Aztán ott felolvasták nekik a városneveket, hogy hol jelöltek ki számukra kényszerlakhelyet. A listán szerepelt Déva is, de mivel Lapusnyak 25 km-re fekszik a várostól, ezért nem engedélyezték. Végül egy jóindulatú rendőrtiszt megszánta édesanyámat és azt mondta:

---

22 A 83/1949. számú törvényrendelet szerint kisajátítják az 50 hektáros, illetve annál nagyobb birtokokat, amelyek mintagazdaság címen mentesültek az 1945-ös földreform alkalmazásakor. A törvény 1949. március 2-án jelent meg, megjelenését követően országosan kb. 3500 családot „kiemeltek”, egy részüket a Bărăganba vagy különböző városokba hurcolták kényszerlakhelyre.

„Mama ramâne lângă copii.”²³ Dévára kerültünk, szerencsénkre, mert apámat sokan ismerték és sokan segítették a családot.

- *Édesapját miért zárták börtönbe?*

- Volt egy jogszabály, ami elrendelte, hogy terményben tilos fizetni, csak pénzben szabad a munkások, alkalmazottak járandóságát kiadni, és megvolt szabva a minimálbér. Ám az emberek nem akarták a pénzt, nekik búza vagy egyéb termény kellett. Ez volt a „premonda”. Apám összehívta az embereket és megkérdezte, mit szeretnének jobban, természetesen mindenki inkább a terményben történő fizetést kérte, mert annak egy részét eladták a piacon és sokkal jobban jöttek ki. Kendeffy Miklóssal²⁴ együtt perbe fogták szabotázs miatt, szabotálták a „racionalizálási törvényt”. Úgy magyarázták, hogy a parasztok kivesszik a „premondát”, eladják drágábban, és így emelik az árakat, növelik az inflációt. Két évre ítélték, amit apám le is ült. Kitelepítés előtt nem sokkal történt, szerencsére Déván volt börtönben és addig jól ment dolga, ha szabad ezt mondani abban a helyzetben, mert ismerték és rábízták a börtön kertjében a zöldségtermesztést, télire a savanyúság eltevését. Nekünk pedig könnyebb volt a „beszélőn” találkozni vele. Néha meglestük, amikor sétáltatták a börtönudvaron a rabokat, felmentünk a vár alá és onnan néztük, hol sétál az apánk a rabok között. Gyermekekori emlékként él bennem a kép. Sajnos aztán áthelyezték Karánsebesre, ahol nagyon rosszul ment sora, szabályosan éhezették. Apám perének volt néhány különös vonatkozása. Ügyvédje egy zsidó ember, Bergfeld nevű, mielőtt kivándorolt Izraelbe, azt mondta, őt Lázár László pere győzte meg arról, hogy Romániában nem lehet igazságot szolgáltatni. Az első bírót, aki elnökölt és elutasította a vádat, kirúgták az állásából. Nagyszebenben lett ügyvéd. A második bíró, aki aztán elítélte, besszarábiai menekült volt, egykori cári katonatiszt. Sok évvel később beteg, megtört és csalódott emberként látta viszont apám egy kórházban. Bocsánatot kért, édesapám elmondása szerint ezekkel a szavakkal: „Két leányom volt, egyetemisták, azonnal kidobták volna őket, ha ellenkezem. Értse meg, menekült vagyok, nekik köszönhetem az életem. Ha én visszautasítom, úgyis elítélte volna más.” Édesapám tehát ezért volt börtönben a kitelepítéskor.

- *Hogyan alakult a család sorsa?*

²³ Román; „Az anya ott marad, ahol a gyerekek vannak.”

²⁴ Lásd „Örökre elmúlt egy kor. Jóvátehetetlen, ami történt”. Beszélgetés malomvízi Kendeffy Mária grófnővel. In *Székegyföld*, 2015. október.

- Amikor anyámat bevitték Dévára azon a bizonyos márciusi éjszakán, akkor tudomására hozták, hogy kényszerlakhelyre kell mennie. Másnap jelent meg a törvény a földek és termelőeszközök államosításáról és kényszerlakhelyről. Anyám elolvasta és kérte, hogy engedjék haza elhozni személyes dolgait, mert arról nem rendelkezik a törvény. Két hét múlva elengedték és kezébe adtak egy listát, hogy mit hozhat magával. Aszerint, hogy hányan vagyunk a családban magával hozhatott személyenként egy tányért, egy-egy evőeszközt (ezek nem lehetnek ezüstből), stb. Mire édesanyám hazament a faluba, nemhogy ezüstnemű, de egy lepedő, ruha, semmi nem maradt, még az apám borotváját is ellopták.

Édesanyám visszament Dévára, bepecsételték a személyi okmányaiába a D. O.-t és befogadta őt Sándor Ilona, szintén egy úriasszony, akinek a házába, minden szobába lakókat telepítettek. Anyámnak a szalont adta. Mi pedig kovártélyban voltunk továbbra is, mivel egész évre előre kifizették a szüleim. Később, mint családfenntartónak, sikerült édesanyámnak munkát találni egy csirkefarmon. Kibérelt egy 4x4-es szobát egy dévai családnál, Caprini volt a tulajdonos neve, olasz kőfaragó ősoktól származott, de magyar volt. El kell mondanom, hogy a lakást többször kiutalták másnak, de ahányszor valaki odajött és meglátta, hogy anyám a három gyerekkel lakik egy kis szobában, senki nem fogadta el. Szegény anyám még fokozta is, mert valamilyen lázcsillapítót rátett a plattenre (kályhalap) és az olyan büzt terjesztett, mint az egérszag. Mikor érezték az egérszagot, elmenekültek. Caprini Rudi bácsit és Angi nénit, a feleségét aztán kitették ebből a városi házból, mert falun is volt valahol háza, és több ház nem járt egy embernek. Lakókat költöztettek be, majd amikor egyikük elköltözött, akkor sikerült egy szoba-konyhás lakásba költözni, de ez már a '60-as években volt. Szűkösen voltunk, de szerencsénk volt a falusiakkal. Fábián bácsi, a szomszédunk autóbuszsofőrként kijárt a faluba, tőle küldték az emberek a tejet, disznóvágáskor kóstolót. Nem mindennap ugyanaz a család, beosztották egymás között. A román parasztok segítettek, önkéntesen, jóindulatból. Volt ilyen is, olyan is közöttük. Apám perébe tanúk is akadtak, sohasem tudtuk meg, kik voltak. Amikor a faluban meghal egy jóember, azt mondja az egyszerű román: „a murit săracul”, ha egy rossz ember hal meg, akkor „l-a luat dracul”²⁵.

---

25 Román: „meghalt szegény”, ill. „elvitte az ördög”

- *Miből éltek?*

- Anyám dolgozott, apám a börtönből való szabadulása után szintén D. O.-s lett, nem szabadott elhagynia a várost, és ugyanúgy kellett jelentkeznie kéthetente a rendőrségen. Nem mehettünk el Marosvásárhelyre Kemény nagymama temetésére sem. Édesapám is dolgozni kezdett, kemény fizikai munkákat vállalt el. Sajnos megbetegedett a szívével, „angina pectoris”-t állapítottak meg (mellkasi fájdalom, koszorúér-megbetegedés). Egyszer találkozott Déván Groza Péterrel, Petru Grozával²⁶. Neki köszönheti, hogy normális munkát kapott. Groza szerette a népszerűséget, és egyszer találkozott, kérdezgette családjáról, a gyermekekről, s hogy mivel dolgozik. Amikor megtudta, hogy raktárnok, kijelentette „nekünk szükségünk van jól képzett szakemberekre”. Rögtön kapott egy agrármérnöki állást. Régi ismerősök voltak. Grozának volt Kolozsvárott egy szeretője, Kapdebó Duci, közös lányuk volt Bisztrai Mária, a színésznő. Groza családja, a román ortodox apa, nem nézte jó szemmel a kapcsolatot és megtiltotta a házasságot. Feltételezhetően politikai karrierjére is árnyék vetült volna, így nem vette feleségül, de élete végéig tartotta a kapcsolatot, a lányát Svájcban taníttatta. Nagyanyám sógora, Bánffy Ferenc Kolozsváron élt és a kis magyar világban elég jó állami tisztséget töltött be. Groza azzal az ürüggyel ment Kolozsvárra, hogy visz fényképet, levelet a rokonokhoz. A románok átengedték, a magyar határon mondta, hogy kihez megy, így tartotta szüleim segítségével a kapcsolatot szeretőjével. A bécsi döntéskor éppen Kolozsváron voltunk, anyám és apám Gyergyai professzorhoz vittek engem, mert középfül-gyulladásban szenvedtem. Mindannyian a Groza autójával jöttünk vissza. A birtoka Bácsiban, Hátszeg mellett volt, és betértünk egy kávéra, teára, mivel Lapusnyak még messzebb van. Mondta, hogy „aztán Szebenből jövünk!” – értsd, nem volt szabad elárulni, hogy Kolozsvárról jöttek. Azt hiszem, így utólag, hogy a felesége anélkül is tudta, és soha nem kérdezte meg, honnan jönnek.

26 Petru Groza, dr. (1884, Bácsai - 1958, Bukarest) román politikus, az Ekés Front vezetője, Románia miniszterelnöke 1945. március 6. - 1952. június 2. között, ügyvéd. Apja ortodox pap volt. Miután elvégezte a szászvárosi református gimnáziumot, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem jogi karán tanult. Kommunista politikusokat védett a királyi Románia bíróságain. Ő volt az, aki a demokrácia látszatának fenntartásával a második világháború után lehetővé tette az átmenetet a megszálló szovjetek által támogatott kommunista rendszer felé. Bisztrai Mária kolozsvári színésznő apja.

– *Sok kitelepített, kényszerlakhelyes volt Déván?*

– Minden két hétben kellett jelentkezni, tehát tudtunk egymásról. Aztán a gyerekeket egy idő után békén hagyták. Legalább tíz családot ismertem, volt itt mindenféle, még sváb parasztok is, akiknek soha nem volt sok földje. Aztán voltak grófok, bárók, még moldvai román földbirtokos is. A legelőkelőbb Porcia olasz herceg volt, valahonnan a Bánságból telepítették ki, feleségével és sógornőjével. Gyerekük nem volt, és egy bizonyos idő után az olaszországi rokonság kivitte őket Olaszországba. Általában „kulákoztak”²⁷ mindenkit, pedig voltak közöttünk grófok is. A „kulák, chiabur” inkább csúfolódásra szolgált, hogy megbélyegezzenek, megalázzanak. Az iskolában kiabáltak utánunk a gyerekek: „Büdös kulák, бүdös kulák!” Nem tudták a jelentését. Szomszédunk, Simon bácsi, akit „Éneklő bácsinak” neveztünk, mert amikor részegen ment haza, mindig énekelte, hogy „Leszek a cselédje, felmosom a fürdőszobát”, és más ilyen nótákat. Egyszer bejött hozzánk, pityókos volt és azt mondja: „Lázár úr, ez nekem fáj”. Elmondta sokszor egymás után. Apám megkérdezte „Mondja, Simon bácsi, mi fáj?” Végül kinyögte, hogy „Maguk mennyi pacalt ettek.” Lakott egy mészáros a házban, aki ellátta a szomszédságot pacallal és tepertyűvel, abból, amit lopott. Amikor valaki most mondja, hogy ilyen jó, meg olyan jó pacallevest főz, akkor én mondom, hogy gyermekkoromban megettem egész életem pacalporcióját. A szomszédság tudta, hogy mi pacalon nőttünk fel.

– *1963-ban megszüntették a D. O.-t...*

– Nem mindegy, hogy milyen korban élte meg az ember a kitelepítést, hogy hány éves korában kezdik sanyargatni. Aki például katonavégzett emberként érte meg azt a rendszert, nem lehetett csak úgy lebunkózni, mint osztályellenséget, mint azt, aki gyerekfejjel már ezt hallja, ebben nő fel. Mi gyerekként azt hallottuk mindig, hogy nekünk „kuss” a nevünk. Sírtam, nem értettem, miért nem lehetek pionír, mint a többi gyerek, hiába magyarázták a szülők, hogy nem vagyunk rosszabbak, csak a származásunk miatt nem vesznek fel a pionírok közé. Később már nem velünk foglalkoztak, hanem azokkal, akik nem álltak be a kollektív gazdaságba, vagy aranyuk volt, de megmaradtunk „ügyeletes osztályellenségnek”. Apám meghalt, öcsém megnősült és elköltözött,

---

27 A kulák szó román megfelelője a „chiabur”.

mi meg édesanyámmal és a nővéremmel laktunk a kis lakásban. Már az építkezési trösztnél voltam, amikor megszűnt a D. O. Hirdették, hogy megszűnt az osztályharc, családfenntartónak számítottam, lakáskiutalást kértem. Nem adtak. Egy barátom kapott egy kétszobás lakást, de osztoznia kellett rajta, és szívesebben lakott volna velünk. Kihallgatást kértem az igazgatótól, de meg sem hallgatott, azzal utasított el, hogy osztályellenség „voltam”, az apám pedig kizsákmányoló. Aztán valaki kitanított és elmentem a feletteseikhez, ahol idéztem Ceaușescu elvtársat, aki azt mondta „nem azt kell nézni, hogy kinek mi a származása, hanem azt, hogy mennyire vált be a szocializmus építésében.” Az „elvtárs” nagyon meglepődött és azt mondta „Tökéletesen egyetérték Ceaușescu elvtárrsal.” A lakást így kaptam meg. Annak is köszönhettem, hogy az igazgató, Lugojan nevű mérnök, dévai volt, és a rokonságától megérdeklődte, hogy milyen emberek ezek a Lázárok?

Az osztályharc-elmélet része volt szidni az amerikai imperializmust, a rasszizmus és a négerek üldözése miatt. Pedig mi voltunk a négerek, a kommunizmus „niggerei”. Én például jó céllövő voltam, a megyei bajnokságra is eljutottam, ott is nyertem, mégsem engedtek tovább, még az egyesülettől is kirúgtak. Próbálkoztam a sportrepüléssel is, de onnan is kirúgtak. Soha nem magyarázták meg, csak tudomásomra hozták, hogy holnaptól nem mehetek. „Úri származású voltam”, még sportoló sem lehettem. Amikor noszogattak, hogy legyek tagja a kommunista pártnak, akkor megmondtam, hagyjatok engem békén, nem vagyok közéték való. A megbélyegzettség belém vésődött, amikor jöttek a változások, még akkor sem mertem teljesen belelendülni a visszaigénylésbe, csak rendre, kis lépésekben.

– *1990 után hogyan találkozott ezzel a helyzettel? Mit lehetett visszaigényelni, és hol tart most a visszaszolgáltatás?*

– Ahol lehet, mindenhol keresztbe tesznek. Először is azért, mert számít, hogy milyen nemzetiségű vagy. Alkalmaztunk egy embert a lapusnyaki udvarház és birtok igazgatására, és még ő is megjegyzést kap, hogy „tu ții cu ungurii și cu grofii.”²⁸ Szóval a közhangulat szerint „a román föld a románoké, és akkor ne adjuk vissza az uraknak”, ugye. Beletáplálták az emberekbe. Mások pedig irigykednek, hogy miért nem kapnak vissza valamit. Hát, mert nem is vettek el tőle semmit, nem

---

28 Román: „te is a magyarokkal és grófokkal tartasz”.

vették el az apja házát. Mondja az ügyvédem, hogy olyanok a törvények, amilyenek, de ezt sem alkalmazzák, ahol lehet, akadályoznak. Perelni kell mindenért. Még itt Vásárhelyen is sok mindent visszavettek, amit korábban visszaszolgáltattak, és ki írja alá? A magyar nemzetiségű hivatalnok (alprefektus). Mégis azt kell mondanom, soha nem reméltem, hogy több földem lesz, mint amennyibe eltemetnek, lám most van. Lapusnyakon az udvarházat öcsém, Eöry Lázár László visszaperelte, a földet, ötven hektárt, visszaszolgáltatták a törvény rendelkezése szerint. Természetesen nem ilyen egyszerű a történet, mert az udvar egy részét elperelte valaki, így aztán neki bejárat kell az újonnan nyert istállóhoz. A földet bérbe adtam. Az udvaron is lakik egy állandó felügyelő, egy bizonyos Mărioara, akinek nem volt ahol lakjon, így befogadtuk egy melléképületbe. Megvan mindene, még fizetést is kap, amiért szemmel tartja a házat. Az udvarházban az állami gazdaságnak volt az irodája, lelakták, csepegett be az eső, a legfontosabb javítást elvégeztük, de komoly beavatkozásra lenne szükség. Öcsém gyermekei járnak gyakrabban oda, én már ritkán. A földet megművelik, gazdálkodás van, de érdemes igazán akkor volna, ha odaköltözne valaki. Ilyen messziről, sajnos, már nem tudjuk megfelelőképpen intézni.

Lapusnyakon van kripta, de többször feltörték, kifosztották. Szüleim a dévai Barcsay sírkertben vannak eltemetve, a református temetőben. Rokonság, mert az egyik Barcsaynak Lázár volt a felesége. Az utolsó leszármazott Pesten élt és tőle kértünk engedélyt, hogy oda temessük édesapámat, ő pedig örömmel megengedte, hogy legalább a sírkertet valaki gondozza.

- Felmenőinek, Lázár László nagyapjának Magyarországon is volt vagyona. A két világháború között közélra fordította. Lázár László unokájaként Ön 2011 októberében kérelemmel fordult a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalához, és egy, az egyházkerület és csíktaploczai Lázár László által alapított „Erdélyi Magyar Anyákat Segélyező Alap” közötti írásbeli egyezség dokumentumait mellékelve, tájékoztatást kért a vagyon sorsáról. A válasz nem biztató: az alapítvány vagyona az 1949-es államosításkor elveszett, és az egyház 1990 után nem volt jogosult, hogy erre nézve kárpótlási igényt lépjen fel.

- Valóban az „Áldás, népesség” mozgalom indulásakor javaslatot tettem Csép Sándornak, a kezdeményezőjének, a nagyapám által tett alapítvány újraindítására. Az „Erdélyi Magyar Anyákat Segélyező

Alap” még az első világháború előtt született, tőkéje állandóan gyarapodott, és mivel a megváltozott körülmények között, a trianoni döntés után is biztosítva akarta látni alapítványa sorsát, 1929-ben a Dunamelléki Református Egyházkerületnek adta. Az alapítványi vagyont több mint 300 000 korona értékű részvény, kötvény és bankbetét képezte. Rendeltetése az alapítólevél, az egyezség és működési szabályzat értelmében, minden erdélyi magyar anyát második gyermeke keresztelője után segélyben részesíteni, felekezeti hovatartozás nélkül. Valóban segélyeket juttatott Erdélybe, egészen 1949-ig. A működési szabályzat értelmében a mindenkori kurátor a Lázár család legidősebb férfi tagja, jelen esetben jómagam. Az ajándékozási szerződést egyfelől Lázár László lapusnyaki földbirtokos, másfelől az egyházkerület képviselőjében Ravasz László püspök és Gróf Teleki József v.b.t tanácsos főgondnok látta el kézjeggyével. Első pontja így szól: *„Én, alulírott csíktaploczai Lázár László egész életemen át arra törekedtem, hogy munkával és takarékossgal egy olyan alapot létesítsek, mely hivatva legyen az erdélyi magyarság számbeli gyarapodását és magyar nyelvünk megtartását szolgálni, valamint lehetővé tegye, hogy családom egyik tagja idejét és tehetségét mindig az erdélyi magyarság ügyének szentelhesse.”* A „Csíktaploczai Lázár László Erdélyi Magyar Anyákat Segélyező Alapítvány” név alatt létesítette, melynek kezelését az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyletre bízta. *„Minthogy azonban alapítványom jelenleg hi van téve annak a veszélynek, hogy elvonatik a céltől, amelyre szántam: elhatároztam, hogy megszüntetem, illetve visszavonom, mert célom elérésére más utat kellett választanom. Kelt 1929. október 15-én.”* A Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, Szabó István levélben közölte, hogy 1990 után az Antall-kormány csak részlegesen kárpótolta az egyházakat, kizárólag azonos funkcióban lévő ingatlanokat, pl. iskolákat vagy gyülekezeti házakat adtak vissza, de például a földbirtokokat nem, és a vagyoni természetű kárpótlás szóba sem jött. Tettünk lépéseket a visszaszolgáltatás ügyében, öcsém, Eöry László László a Határon Túli Magyarok Hivatalához fordult annak létezése idején.

- *Lemondott róla?*

- Nagypám huszonegy éves korában eldöntötte, hogy amit meg tud takarítani, azt külön alapba helyezi és a közjó céljára fordítja. A gazdasági helyzet is fellendült, ő is ügyesen rendezte, a Jóisten áldása is

rajta volt. Öregségére ez már egy komoly vagyonná nőtte ki magát, és csakis az erdélyi közösség érdekében volt szabad felhasználni. Ez a kikötés most is érvényes, ha esetleg sikerül megmenteni valami töredékét.

- *Mire lenne szükség a teljes rehabilitációhoz?*

- Valamelyest rehabilitáltak azáltal, hogy államilag elismerték, igazságtalan volt, ami velünk történt. Ezzel jár egy pótnyugdíj is, mint volt politikai foglyoknak, vagy hadiözvegyeknek és árváknak. És nemcsak anyagi értelemben, hanem erkölcsileg is történt rehabilitáció abban az értelemben, hogy bármennyire is tökéletlenek voltak a törvények, mégiscsak megfogalmazták a visszaszolgáltatást. Az igaz, hogy a baloldali gondolkodás, miszerint „a kizsákmányolóknak nem jár”, még mindig él, és nekünk ki kell nőni ezt a félelmet, hogy „nekünk mindig pofa be”. Szerencsére a fiatalok ebben merészebbek.

- *Lehetne küldetése a történelmi családoknak ma, a 21. századi Erdélyben?*

- A küldetést akkor lehetett jól teljesíteni, amikor meg volt hozzá az anyagi alap és a kötelességtudat a közösséggel szemben. Legtöbben így voltak nevelve. Sajnos ennek a társadalmi osztálynak ma már nagy szerepe nincs. A visszaszerzett ingatlanokkal nem igazán tudunk mit kezdeni. Emlékszem, gyermekkoromban, ha a traktoristának valami baja lett, akkor felült apám a traktorra és vezette, ment a gazdaság. Hol vagyunk mi attól? Ha nem ott él az ember a birtokon, távolból nem lehet igazgatni.